

Boris A. Novak
PROSLAVLJANJA
IN POSLAVLJANJA
(literarno- in osebnogodovinski eseji)

Od/ločitve

11

Med dvema besedama
izberi tišjo.

Med besedo in molkom
izberi poslušanje.

Med dvema knjigama
izberi tisto, ki je bolj prašna.

Med zemljo in nebom
izberi ptico.

Med dvema živalma
izberi tisto, ki te bolj potrebuje.

Med dvema otrokoma
izberi oba.

Med manjšim in večjim zlom
ne izberi nobenega.

Med obupom in upanjem
izberi upanje:
težje ga boš nosil.

(iz pesniške zbirke *Obredi slovesa*,
Študentska založba: Beletrina, 2005)

MEJE

Meje: stare, nove in večne, večno boleče

Izvirnik mojega rojstnega lista je napisan v cirilici: izdali so ga pristojni organi v Beogradu. Moj potni list je napisan v latinici, v slovenskem jeziku z angleškim prevodom: število štempljev v njem zgovorno priča, da sem v zadnjih letih pogosto prečkal različne meje, da tako rekoč živim na meji in na mejah, da sem človek meje. Zato je skrajni čas, da se vprašam: kaj je to meja? Kaj so meje? Kje so moje meje?

V gozdovih in na morjih državnih meja ne vidimo. So torej meje zgolj imaginarne črte, ki obstajajo samo na geopolitičnih zemljevidih? Žal ne: milijoni beguncev nas iz dneva v dan tragično opozarjajo, da znajo biti te imaginarne, tenke črte na zemljevidih nepremostljivo stvarne in okrutne. Meja torej seka prostor. Kot pesnik verjamem v modrost, skrito v jeziku: v slovenščini je beseda *prostor* etimološko povezana z besedo *prostost*, ki je sinonim za *svoboda*. *Prostost*, *svoboda* je torej definirana kot *prosti*, *svobodni prostor*. Prostost zahteva prostor, kar v isti sapi pomeni: prostor brez meja, brezmejni prostor. Kjer so meje, tam ni prostega prostora, tam ni prostosti.

Mar to pomeni, da so meje zmeraj in nujno nekaj slabega? Pomislimo na kmete, pri katerih nasilna sprememba položaja mejnikov (mejnih kamnov) med posestvi pomeni eno izmed najbolj zavržnih dejanj. Mar medsebojno spoštovanje meja v mednarodnem pravu ne pomeni zagotovila za mirno življenje vseh držav? Mar meja v tem smislu ne pomeni zavarovanja načina življenja določene skupnosti, njenih jezikovnih, kulturnih, religioznih in drugačnih značilnosti?

Svet brez meja bi bil najbrž grozen; neomejenost, brezmejnost sveta bi človeka navdajala z lažnim in nevarnim občutkom brezmejne moči. V slovanskih jezikih beseda *kraj* izžareva dva medsebojno protislovna pojma: določeno mesto ali *po-kraj-ino* v prostoru ter v isti sapi *konec*, mejo. (To je pomen toponimov *Krajina* ali *Ukrajina*.) Modrost, skrita v jeziku, nam govori: vsak *kraj*, vsaka *po-kraj-ina* je obenem že tudi svoj lastni *konec*, svoja lastna *meja*. Naš *rojstni kraj* in *kraj*, kjer živimo, imata sebi lastno mejo: *druge kraje on-kraj* našega kraja, kraje, kjer so doma drugi ljudje. Kraje in meje, ki jih moramo spoštovati.

Tako je tudi z medčloveškimi odnosi: sleherni človek ima neke svoje meje, ki označujejo njegovo človeško *integriteto* in *identiteto*. *Posameznik, individuum* je v evropski civilizaciji definiran prav skozi svoje meje. Če nekdo drug nasilno prestopi te meje, potepta človekovo integriteto in identiteto. Prestopanje medčloveških meja je možno le v prijateljstvu in ljubezni.

Meja je torej paradoksalen, protisloven, večplasten pojem. Veliko vprašanje je tudi, ali mejo izbrišemo, če jo prestopimo. Ali pa jo le še bolj potrdimo?

Kot večina pripadnikov moje generacije sem se tudi sam intelektualno, čustveno in duhovno formiral ob koncu šestdesetih in na začetku sedemdesetih let, ko so različna gibanja po vsem svetu poskušala izbrisati državne in ideološke meje ter druge omejitve tedanjega sveta. Naj omenim le hipijevsko vizijo avtentičnega življenja brez zunanjih, institucionalnih omejitev in študentski upor l. 1968, ki je poskušal udejanjiti tezo Leva Trockega, da komunizem v eni sami deželi ni možen in da je torej revolucijo treba zastaviti globalno, kot *svetovno revolucijo*. Z drugimi besedami: bistvena zahteva

študentske revolucije šestdesetih let je bila ukinitev meja. Šlo je za zadnji globalni, epohalni poskus kolektivne spremembe človekove usode. In čeprav smo živeli na zaprti strani najvišje izmed tedanjih meja, za t. i. *železno zaveso* (obenem pa tako blizu nje, da smo kukali skozi njene razpoke na drugo, odprto, »svobodno« stran), smo se z vsem srcem pridružili temu brisanju meja. Kar zadeva tedanjo Jugoslavijo, moramo priznati, da je bila pri vprašanih meja bolj liberalna kot druge socialistične države: drugje so potovanja prepovedovali ali pa najstrože nadzorovali, jugoslovanske meje pa so bile prepustne, tako da smo lahko potovali, kar je bilo v naši mladosti izjemno pomembno. Kljub tej luknji v *železni zavesi* pa smo tudi sami čutili omejitve, ki jih je vsiljevala jugoslovanska varianta totalitarne ideologije. Zaradi teh političnih omejitev je bila naša motivacija za preseganje meja stvarna in ozemljena, obenem pa je bila *u-topična*, saj smo iz realnega *toposa* – stvarnega *kraja* – svojega prisilno sivega življenja želeli *drugam, on-kraj*, v izsanjane prostore prostosti.

Stisnjeni v preozke družbene razmere smo v nevidnih škornjih s podplati iz domišljije svobodno plavali po prostorih evropskih in tudi neevropskih kultur. To je bil čas, ko smo se prvič odprli impulzom, ki so prihajali z Vzhoda: haiku poezija, zen budizem in joga so le nekateri emblemi, ki so nam pomagali presegati racionalistično evropocentrično zavest. Avantgardistična poezija in gledališki eksperimenti so bili barometri za naše doživljanje družbenih problemov. Ključno vlogo pri našem formiranju pa je najbrž odigrala rock glasba: spomnim se, kako smo v šestdesetih letih na šibkih tranzistorjih poslušali Radio Luxemburg; skozi morje šumov smo komaj slišali melodije Boba Dylana, Beatlesov in Rolling Stonesov,

vendar so ti oddaljeni toni električnih kitar – toni, ki so potovali čez tolike meje – kot s čarobno paličico rušili omejitve starega sveta in vzpostavljali nov vrednostni sistem: v teh osvobojenih glasovih smo prepoznali sebe.

Če bi ponovno preposlušali rock glasbo šestdesetih in začetka sedemdesetih let skozi prizmo vprašanja meje, bi ugotovili, da je bil eden izmed ključnih simbolov tistega obdobja brezmejna, neskončna cesta, pot, ki ne pozna konca. Simbol neskončne ceste je po eni strani pomenil kritiko tradicionalnega pojmovanja poti kot sredstva za doseg določenega cilja oziroma namena: v tistem krasnem, »romantičnem« obdobju naše mladosti pot ni bila več usmerjena k določenemu cilju, temveč se je odpirala v neskončnost, obenem pa smo se potniki ovedeli, da je neprimerno bolj kot cilj potovanja važno – potovanje samo. Če pogledamo današnjo rock glasbo, bomo ugotovili, da je simbol neskončne ceste nepovratno izginil: vse poti so ostro zamejene s svojim koncem, obzorja so se zožila, svet se je zmanjšal, ni več nikakršne iluzije odprtosti in brezmejnosti.

György Lukács je tragično usodo junakov evropskega romana v svojem mladostnem delu *Teorija romana* strnjeno in poetično definiriral z izrekom: »Pot se začinja, potovanje je končano.«

Iniciacijski impulz naše generacije je bila želja po preseganju meja. V isti sapi pa smo vprašanje meje doživljali tudi na drugačen in celo diametralno nasproten način. Socialistična hemisfera sveta se je ideološko utemeljila na internacionalizmu, se pravi na povzdigovanju bratstva vseh ljudi brez ozira na etnične ter sploh vsakršne pregrade in meje. Ta komunistična ideja je bila na začetku mišljena in doživeta kot avtentična in plemenita potreba po enakopravnem obravnavanju vseh in vsakogar, kot globoka potreba po skupno-

sti, ki bi ne bila omejena zgolj na etnično, religiozno ali družbeno skupino, temveč bi se razširila na vse pripadnike človeške vrste. V desetletjih brutalnega uveljavljanja komunizma se je ta Ideja sprevrгла v masko za hegemonistične težnje. Jugoslavija se je l. 1948 hegemonizmu Sovjetske zveze sicer uprla, znotraj svojih meja pa je ravno tako poskušala uveljaviti hegemonizem ene same resnice, kar se je na kulturnem področju žal zmeraj znova kazalo kot brisanje jezikovnih, kulturnih, religioznih in drugih razlik med narodi, ki so sestavljali mozaik jugoslovanske federacije. Pod pritiski totalitarne univerzalizacije in nivelizacije smo na začetku osemdesetih let – še posebej v zvezi s poskusi reforme šolskega sistema, ko naj bi z uvedbo t. i. »*skupnih jeder*« pouka jugoslovanskih književnosti Slovenci izgubili velik del pouka lastne literature – nenadoma začutili, da je treba določene meje tudi braniti: kot temeljna meja se nam je v tem smislu razkril prav jezik. Jezik je bilo treba braniti za vsako ceno. Prav zato je t. i. »*sojenje četverici*«, ki je l. 1988 pred vojaškim sodiščem v Ljubljani potekalo v neslovenskem jeziku, predstavljalo tisto prelomno točko, kjer se je vera Slovencev v zgodovinsko možnost jugoslovanske federacije dokončno zlomila.

L. 1991 je Slovenija prvič v zgodovini dobila svoje meje: postala je neodvisna, samostojna država. Kolikokrat sem v tistih groznih, neskončno dolgih letih vojn na tleh nekdanje Jugoslavije urejal vizume in druge pravne formalnosti za begunce in druge nesrečnike, ki jim je slovenska meja nenadoma predstavljala nerazrešljiv problem? Nikoli pa nisem meje začutil bolj usodno in nevarno kot takrat, ko sem skupaj s kolegi Nikom Grafenauerjem, Dragom Jančarjem in bosansko-slovenskim pesnikom Josipom Ostijem med vojno v Bosni in Hercegovini potoval v oblegano Sarajevo in

je množica razjarjenih Srbov ustavila oklepno vozilo, v katerem so nas prevažali prestrašeni egiptovski vojaki: pod svinčenim prsnim oklepom sem nosil – v majhnih bankovcih, saj so bili veliki med vojno neuporabni – približno petindvajset tisoč nemških mark humanitarne pomoči za sarajevske pisatelje in tam živeče Slovence. Znoj se mi je zlival po prsih in natopil debel sveženj tega dragocenega papirja: vedel sem, da v primeru natančne preiskave ne bi ostal živ – za tak denar se ubija. K sreči se je vse dobro končalo. Prestopili smo mejo, mejo med smrtjo in življenjem. Mnogi so na njej omahnili.

Največji množični zločin, ki ga je zakrivila samostojna Republika Slovenija, je bil *izbris* 25.671 pripadnic in pripadnikov drugih etničnih skupnosti iz registra stalnega prebivalstva l. 1992. Tedanji politični, domnevno demokratični sistem RS je s tajnim, žrtvam neznanim zakonom znotraj slovenske družbe potegnil okrutno in pogubno mejo med etničnimi Slovenci ter pripadnicami in pripadniki drugih narodov nekdanje skupne države, ki so izgubili vse pravice. Ta zločin natančneje analiziram v poglavju *Izbris – etnično čiščenje à la slovène*.

V zgodovini humanističnih idej dvajseto stoletje ne bo zapisano s svetlimi črkami: dve svetovni vojni, holokavst in Gulag, totalitarni nihilizem vsakršnih ideologij in ekološka katastrofa, na rob katere je naše edino prebivališče pripeljal nesluten znanstveni in tehnološki napredek – to je krvavi, sramotni saldo dvajsetega stoletja. Eden izmed redkih dragocenih in svetlih prispevkov prejšnjega stoletja zgodovini humanizma je sprejetje *Splošne deklaracije človekovih pravic*. Prelomnost te deklaracije ni toliko v vsebini njenih zahtev, saj gre za pravno udejanjenje idej, ki sodijo v dedi-

ščino starejših obdobj (predvsem razsvetljenstva), temveč v samem dejstvu, da so bile človekove pravice prvič v zgodovini razglašene za *univerzalne*: pravice torej niso več privilegij ali celo monopol določene družbene plasti, naroda ali države, temveč *per definitionem* pripadajo vsem enako.

Zaskrbljujoči razvoj dogodkov v zadnjih letih žal ogroža ta dosežek – samo univerzalno veljavo človekovih pravic.

Poglabljanje ekonomskega prepada med Severom in Jugom sveta že razveljavlja komaj doseženo stopnjo zavesti, da imamo vsi pripadniki človeške vrste načeloma enake pravice. Globalizacija proizvodnje terja strahoten davek: multinacionalne družbe selijo proizvodne obrate v tretji svet, kjer jim nizka cena delovne sile omogoča visoko stopnjo profita. Cinizem tovrstne požrešnosti je ponovno naraščanje izkoriščanja žensk in celo – z zakonom prepovedano – delo otrok, ki včasih meji že na suženjstvo.

Še bolj bistvena od materialne proizvodnje pa postaja tekma na področju informatike in elektronskih medijev: zmagovalec v tekmi med računalniškimi in medijskimi giganti bo vladal svetu. Kot je posrečeno definiral Terry Eagleton, se je tudi na tej ravni svet razcepil na dva dela – v njegovem času je veljalo »*Zahod in ostali*«, »*West and the rest*«, zdaj pa velja »*China is the best*«. Ob izjemni razširitvi in pospešitvi možnosti komunikacije pa ta tehnološka revolucija vzpostavlja nove meje. Dogaja se cinična diktatura informacijske družbe: kdor nima dostopa do interneta in elektronske pošte, kdor ne participira v kraljestvu informacij, tega kratko malo – ni! Kot da zunaj informacijskega sistema ni več ničesar: oseba, stvar ali dogodek, ki niso posredovani na način informacije, kratko malo ne obstajajo. Kot da ni več resničnosti zunaj t. i.

»*virtualne resničnosti*«. Kot da ni nobene druge inteligence zunaj t. i. »*umetne inteligence*«.

Globalizacija sveta, ki jo na banalen način simbolizira steklenica coca-cola, doživlja odpor. Post-modernističnemu cinizmu se zoperstavlja pred-modernistični fundamentalizem.

Ni naključje, da so se v času globalizacije sveta zgodile tragične vojne, ki bi jih lahko imenovali »*identitetne*«: krvave vojne na tleh nekdanje Jugoslavije, genocid v Ruandi, večna bližnjevzhodna trenja, boj Kurdov za neodvisnost, kriza na Vzhodnem Timorju, tragedije Čečenije, Afganistana, Iraka, Jemna, Sudana, Sirije, Gaze in Zahodnega brega, Ukrajine ... Vseh vojaških spopadov ni mogoče niti naštet, gre pa pogosto za konflikte, kjer so nerazrešeni globalni problemi izbruhnili na dan v obliki vprašanj identitete – jezikovne, kulturne, etnične, religiozne itd. Pri vojnah, ki jih z grozo spremljamo v zadnjih letih, pa se agresorji niti ne trudijo preveč, da bi morilsko osvajalno politiko zakrinkali s plemenitim smotrom reševanja in ohranitve identitete.

Genocid v Gazi in uničevanje Ukrajine dokončno rušita vrednote *Splošne deklaracije človekovih pravic*, te doslej najvišje stopnje univerzalne človeške zavesti, z brutalnim cinizmom pri razglašanju peklenske vere v večvrednost enega in edinega Naroda in/ali Cerkve ter morilskem uresničevanju s strani Boga ali Zgodovine dane pravice za iztrebljanje vseh drugih, nižjih.

Vse doslej smo mislili, da je človeštvo doživelo vrhunec zla z nacističnimi koncentracijskimi taborišči, ki so terjala šest milijonov judovskih življenj. Ta številka je nepredstavljivo strašna, a Judom in še posebej državi Izrael ne daje pravice do monopola nad žrtvami druge svetovne vojne, ki je terjala milijone človeških življenj na vseh

ozemljih, kjer je divjala vojna. Naj to podkrepim z najmočnejšim argumentom, ki je seveda oseben. Družina Novak je v protifašističnem boju na strašne in tragične načine izgubila pet članov. Naj jih obredno imenujem, vsakega med njimi s polnim imenom in primkom: to so bili moji strici Leon Novak, Rudolf Novak in Mirko Novak ter bratranca Maks Čepič in Veljko Novak.

Največje žrtve vseh vojn so od nekdanj, od začetka časa, bili civilisti, predvsem ženske, otroci in starejši ljudje. Ena izmed pozitivnih posledic tragične vojne v Bosni in Hercegovini je mednarodni zakon, po katerem je posilstvo označeno kot vojni zločin.

Da, vse doslej smo mislili, da so koncentracijska taborišča v drugi svetovni vojni dno zgodovinskega pekla. Zahvaljujoč moderni tehnologiji lahko zdaj vsak dan, vsak večer, vsako uro dneva natančno spremljamo pekel v Gazi in Ukrajini. Zdaj vemo, da pekel nima dna. Je brez-dno. Načrtno pobijanje palestinskih otrok v Gazi ima svetopisemske razsežnosti. Nedopustno je tudi ugrabljanje ukrajinskih otrok in njihovo prisilno prevziganje v Ruse. Tako kot posilstva bi tudi pobijanje in ugrabljanje otrok morala biti pravno definirana in sankcionirana kot *vojna zločina*.

Obleganje Sarajeva in genocid v Srebrenici sodita med vojne zločine, vendar je pri spopadih ob razpadu Jugoslavije šlo za – sliši se zelo cinično – »lokalne vojne«. Dvajseto stoletje se je začelo in končalo v Sarajevu: atentat na avstroogrškega prestolonaslednika Franca Ferdinanda je sprožil prvo svetovno klanje, obleganje Sarajeva ob koncu stoletja pa je žal ostalo v oklepaju »lokalne vojne«, in prav »lokalni« značaj te smrtonosne vojaške agresije je prispeval tudi k izjemno dolgemu, absolutno predolgemu trajanju tega

okrutnega obleganja. Agresija na Ukrajino in genocid v Gazi pa z nenehno eskalacijo grozita sprožiti tretje svetovno klanje.

Katere meje moramo nenehno prestopati in presegati, če sploh hočemo živeti kot civilizirana, kulturna bitja? To so geografske, politične in ekonomske meje: če naj se človeštvo vzpostavi kot skupnost, morajo te meje biti prepustne, morajo biti opne, membrane, ne pa nepresegljive ovire. Sistematično onemogočanje dostave hrane in zdravil civilistom v Gazi je neprepustna, smrtonosna meja.

Kje je torej meja, ki je ne smemo prestopiti? Ta meja je Drugi, ki ga moramo spoštovati v njegovi enkratnosti in neponovljivosti. Ta meja so posamezne kulture, ki jih v imenu globalizacije ne smemo uničiti.

Naj kot pesnik vprašanje meje za konec artikuliram na sebi lasten način, z ljubezensko pesmijo *Meje* iz pesniške zbirke *Alba* (1999):

To isto polno luno gledava ... obzorja
daleč, predaleč drug od drugega. Med nama
se pno gorovja. Mehka mahovnata skorja
zarašča najine stopinje. Čisto sama

si prečkala vse meje in prišla na tuje,
v domovino mojih rok. Nevarno sam
se plazim mimo varuhov mejá: potujem
na severozahod, kjer me je bridko sram

škripanja duše sredi gladkih, strašnih sten.
Stojim pred njimi, temni moški z jugovzhoda,
sumljivega imena, drhteč, gol kot plen.
Ne morem pobegniti. Meja je usoda.

Zdaj veš: čeprav prestopiš mejo, je ne zbrišeš.
Še višja bo krojila tvoj korak, kot dvom.
Zemljevid ni privid. Zato govôri tiše.
Onstran vseh mejá so tvoje ustnice moj dom.

Branje Evrope: meje v Evropi, meje Evrope

Sleherna skupnost, sleherna dežela, sleherna celina ima *per definitionem* svoje meje. Tudi vsak pojem ima v logiki svoje meje, točneje: poleg svoje *vsebine* ima tudi točno določen *obseg*. Pojem, ki nima jasnega obsega, je nejasen. Problem Evrope je, da gre za celoto, ki nima jasnih mejá, da torej gre za pojem, ki nima jasnega obsega in torej posledično tudi ne jasne vsebine. Ta problem se vleče skozi celotno zgodovino Evrope in ga čutimo tudi danes, ko jo – po pravici ali po krivici – pooseblja gospodarsko-politična skupnost, imenovana *Evropska unija*. Dejstvo, da v zemljepisnem smislu med Azijo in Evropo ni jasne meje in da je Evropa pravzaprav zahodni polotok azijske celine, opozarja na to, da ne gre za zemljepisno, ampak za zgodovinsko tvorbo, za kulturnopolitični pojem.

Že sam izvor imena *Evropa* je povezan z mitološko zgodbo, ki posredno kaže, da Evropa kot celina nima izvora sama v sebi, ampak drugje, da je Evropa prišla od drugod, točneje: iz Azije. Najbolj znana je različica tega mita iz Ovidijevih *Metamorfoz*. Evropa je bila hči feničanskega kralja Agenorja. Zevs se je zaljubil v lepo mladenko in se ji približal, preobražen v snežno belega bika z majhnimi rogovi in s črno črto na čelu. Ker je bik bil tako mil in krotak, je Evropa premagala strah in se začela igrati z njim: v usta mu je dajala cvetje in mu okrasila rogove z venci. Povzpela se je na njegov hrbet in bik jo je nosil po obali. Ko je nenadoma zaplaval, se je prestrašena Evropa z eno roko oprijela roga, z drugo pa je še zmeraj držala košarico cvetja. Na svojem močnem hrbtu jo je Zevs odpeljal čez morje na Kreto, kjer se je spremenil v orla in jo oplodil. Novo odkrito celino, ki ji je vladala Evropa, so poimenovali po njej.

Evropejci smo torej potomci Zevsu in Evrope; božanski izvor naj bi nam dajal pravico do vladanja svetu.

Ta bajeslovna zgodba skriva posebno zadrego, ki jo številne slikarske upodobitve tega mita – simptomatično – kažejo in razrešujejo na sila različne načine: zastavlja se namreč vprašanje, ali je šla Evropa prostovoljno z Zevsom ali jo je k temu prisilil (beri: posilil)? Sramežljive variante kažejo njuno razmerje kot ugrabitev, manj sramežljive pa kot medsebojno privlačnost. Zgodovina slikarstva nam v tem smislu ponuja široko paleto različnih odtenkov njunega odnosa, od nasilja prek strasti do nežnosti. Evropa je ponavadi prikazana kot lepa in krepostna mladenka, Zevs pa kot seksualna žival, kot čutna pošast, kot barbar, kar do današnjega dne ostaja ena izmed konstant v evropskem imaginariju Azije oziroma Vzhoda. Mit o Zevsu in Evropi je bogat vir pomenov za sodobno imago-logijo. Zanimivo je, da smo si Evropejci odnos med Evropo in Azijo od nekdanj predstavljali na način nasprotja in binarne opozicije, da pa se vsebina teh binarnih opozicij skozi čas nenavadno in pomenljivo spreminja: najbolj evropsko »fundamentalistična« je podoba nasprotja med Evropo kot kulturo in Azijo kot barbarstvom, vendar poznamo tudi druge variante, denimo tisto o moralni čistosti Evrope in sofisticirani uživaški dekadenci Azije. Poreklo obeh binarnih opozicij lahko poiščemo v različnih pomenih in interpretacijah izvorne mitološke zgodbe o Zevsu in Evropi.

John Hale v svojem polihistorskem delu *Evropska civilizacija v renesansi* (*The Civilisation of Europe in the Renaissance*, 1993) poroča tudi o poskusu religioznih krogov, da izrinejo ime Evropa in da ga nadomestijo z bolj spodobnim imenom. Tako je Francoz Guillaume Postel l. 1561 zapisal, da je nespodobno izkazovati spoštovanje

ljubezenski pustolovščini živali in ženske, zato je predlagal, da namesto imena Evropa začnejo uporabljati ime *Jafetija*. Pri tem se je naslonil na svetopisemsko zgodbo o treh Noetovih sinovih: po vesoljnem potopu se je Ham naselil v Afriki, Sem v Aziji (od tod naziv *Semiti*), Jafet pa v Evropi. *Habent sua fata nomina*. Predlog o preimenovanju Evrope je neslavno pogorel: krščanska Evropa tistega časa, sicer razklana z verskimi vojnami med katoliki in protestanti, je imela rajši antično mitološko ime, zaznamovano s sodomističnim razvratom, kakor pravoverno krščansko oziroma judovsko ime.

Prvo poglavje tega sijajnega in eruditskega dela ima naslov *Od-kritje Evrope*. Hale med drugim pravi, da v srednjem veku velika večina Evropejcev najbrž nikoli ni slišala za ime Evropa. Ta generični toponim se je uveljavil šele v renesansi, l. 1623 pa je angleški empirist Francis Bacon izrekel prvo formulacijo skupne pripadnosti Evropi: »*Mi, Evropejci...*«

Hale na posrečen način analizira Evropo skozi zgodovino kartografije. Prvi zemljevidi so bili namreč antropomorfní in so Evropo kazali kot žensko. Glava je *Hispania*, nad njo sta *Africa* in *Oceanus*, prsi zaseda *Gallia*, približno pri srcu pa je *Germania*. Desna roka je *Italia*, ki na dlani drži kroglo s križcem, kjer piše *Sicilia*, leva roka pa je *Dania*, ki drži kopje z dvema zastavama, kjer piše *Anglia – Scotia* ter *Hibernia*. Desni bok je *Ungaria*, desno stegno *Sclavonia*, ki jo obliva *Sinus Adriaticus*, desno koleno *Macedonia*, desno stopalo *Grecia*, vmes pa je *Bulgaria*. Levo pod srcem je *Vandalia*, pas je *Polonia*, spodnji trebuh *Lithuania*, levo stegno *Livonia*, pri mednožju se v obliki trikotnika košatijo gozdovi, kjer lahko preberemo *Moscovia*, čisto na dnu pa so toponimi *Asia*, *Scythia* in *Tartaria*.

Na tem starem antropomorfiziranem zemljevidu se mi zdi najbolj pomenljivo dejstvo, da trebuh, spol in noge – se pravi »nižje«, »živalske« funkcije človeškega, ženskega telesa – opravljajo *Polonia, Lithuania, Moscovia, Sclavonia, Macedonia* in *Bulgaria*, se pravi večinoma slovanske dežele Srednje in Vzhodne Evrope. Med njimi najdemo tudi predhodnice nekaterih držav »*nove Evrope*« (ime za članice Evropske unije, ki so se pridružile pred dvajsetimi leti), se pravi *Polonio, Lithuanio* in *Bulgario*, ter predhodnico večne kandidatke za članstvo v EU – *Macedonio* (takrat še brez nesrečnega pridevniškega dodatka *Severna*). Še posebej neprijetna je raba imena *Sclavonia* na območju, ki ga naseljujejo južni Slovani. Ime *Sclavonia* etimološko pomeni *Dežela sužnjev*; v Benetkah lahko še zmeraj najdemo obrežje *Riva degli Schiavoni*, nekateri Italijani pa svoje slovanske sosedo, Slovence in Hrvate, še zmeraj imenujejo z žaljivim vzdevkom *Schiavi*. Še bolj šokantna je lega Moskve – v mednožju Evrope. Z drugimi besedami in brez politične korektnosti, če je že evropska zgodovina ne pozna: Moskva (Rusija) je pička Evrope! Če ob tem vemo, da toponim *Moskva* etimološko izvira iz pridevnika *moker*, potem ... Očitno je torej, kje in kako so zahodni Evropejci nekoč videli Slovane, ta pogled pa v določeni meri velja še danes.

Če smo že pri Rusiji, naj omenim prvega intelektualca, ki je Evropo seznanil s to prostrano in tedaj neznano deželo na Vzhodu: Sigismund (Žiga) von Herbertstein je kot avstrijski diplomat potoval v Rusijo. Ker je bil slovenskega porekla, je zlahka razumel ruščino in se seznanil z rusko kulturo. Njegovi *Komentarji o moskovitskih zadevah*, ki so v latinščini izšli l. 1549, predstavljajo prvo in vplivno predstavitev Rusije. – Rusija še dandanašnji povzroča posebno nelagodje pri vprašanju evropske identitete: ali sodi v Evropo?

Nekoliko poznejši zemljevidi Evrope so ohranili žensko postavo, vendar so feminilne obline pridušili, okrepili pa vladarske attribute: v obdobju kolonizacije drugih celin (imperializma, kot se je pozneje reklo) je bila Evropa kraljica, imperatorka sveta!

Zemljevidi in atlasi v veliki meri krojijo ne le našo vizualno predstavo o planetu, na katerem nam je živeti, temveč tudi vrednostno sodbo o različnih straneh sveta. Zgornjo polovico globusa podzavestno doživljamo kot večvredno, spodnjo polovico pa kot manjvredno. V Avstraliji sem nekoč kupil zemljevid, kjer sta Sever in Jug obrnjena: Sever je spodaj, Jug pa zgoraj. Kako nenavaden je ta zemljevid! Sveta skoraj ni mogoče več prepoznati! Tu ima Avstralija položaj glave, z Južnim tečajem kot snežno kapo, Evropa in Severna Amerika pa sta tam nekje spodaj, prav neugledni. Morda bi morali večkrat tako obrniti zemljevide: zamenjati Sever in Jug, Zahod in Vzhod. Začuditi se, kako svetovna razmerja niso večna, enkrat za vselej dana, temveč so vselej odvisna od pogleda. Podvomiti v superiornost Severozahoda nad Jugovzhodom.

Eno izmed najbolj travmatičnih področij Evrope je Balkan. Travmatičnost Balkana izvira iz stoletij vojn, osvajanj, merjenja moči med imperiji, verskih in kulturnih razlik, večnega nasilnega kaosa ... V tem smislu je značilen pojem *balkanizacija*, ki ga je mednarodna politična terminologija pogosto uporabljala ob prelomu 19. in 20. stoletja (nedvomno v zvezi z dramatičnimi zgodovinskimi konflikti, ki so prek dveh balkanskih vojn pripeljali do prve svetovne vojne). Čeprav smo po drugi svetovni vojni verjeli, da ta pojem pripada nepovratni preteklosti, je v zadnjih desetletjih doživel reaktualizacijo, ki je žal posledica tragičnih vojn na ozemlju nekdanje Jugoslavije. *Balkan* je ponovno postal karseda negativen in celo zaničljiv pojem,

kar se vidi tudi po tem, da se ga vsi otepajo: Italijani in Avstrijci trdijo, da se Balkan začenja na meji s Slovenijo, Slovenci trdijo, da se Balkan začenja na meji s Hrvaško, Hrvati trdijo, da se Balkan začenja na meji s Srbijo, Srbi sprejemajo izraz *Balkan* le kot zemljepisno, ne pa tudi politično oznako za svojo družbeno stvarnost, itd., itd. Za časa skupnega življenja v federalni Jugoslaviji smo Slovenci pojem *Balkan* razumeli kot slabšalen simbol za kulturno, ekonomsko in politično zaostalost, kot prostor, kjer vladajo čustva, ki so večinoma divja in agresivna, kot nasprotje zaželenemu principu racionalnega urejanja medčloveških razmerij ... Skratka: *Balkan* je v nereflektiranem vsakdanjem žargonu učinkoval kot simbolno nasprotje edino zveličavnemu pojmu *Evropa* (v smislu *Zahodne Evrope*, od osemdesetih let naprej tudi *Srednje Evrope*), kamor Slovenci tako radi projiciramo svojo zgodovinsko in kulturno pripadnost.

V kulturi južnoslovanskih narodov je pojem *Balkan* doživljal tudi pozitivna ovrednotenja; spomnimo se pojma »*balkanskega barbarogenija*«, ki ga je srbski avantgardist Ljubomir Micić lansiral v dvajsetih letih 20. stoletja, pesmi srbske pesnice Desanke Maksimović o zločinah nacistov na »*brdovitom Balkanu*« ali pa hvalnice *Balkane moj zagrebške rock skupine Azra*, ki je bila izjemno priljubljena povsod po Jugoslaviji ravno v obdobju njenega razpadanja, usodne ekonomske krize in naraščanja nacionalističnih trenj na čelu z velikosrbskim projektom diktatorja Slobodana Miloševića. Vendar je vrtinec zgodovine odpihnil te pozitivne vrednostne artikulacije in v splošni zavesti uveljavil razumevanje *Balkana* kot sinonima za zlo.

Večina Slovencev, ki od nekdaj prezirljivo viha nos nad Balkanom, s tihim nezadovoljstvom sprejema geopolitično oznako, ki

so si jo izmislili zahodni generalštabi in politični sekretariati – da Slovenija sodi na t. i. »*Zahodni Balkan*«. V isti sapi množice slovenskih turistov rade obiskujejo nekdanje »skupne« jugoslovanske kraje, še posebej pa se radi do totalke zapijajo in arogantno veseljačijo v Beogradu; kot rojeni Beograjčan čutim ob tem žalost in gnev.

* * *

In kakšna je moja Evropa?

Arheološko sem odkrival okcitanščino, jezik trubadurjev, zato da bi se naselil v Provansi 12. in 13. stoletja. Francoščino sem se učil zato, da bi lahko vsak torek zvečer obiskal Mallarméja na pariški Rue de Rome 89 ter v literarnem »salonu« skromne kuhinje prisluhnil njegovi apologiji Poezije. Prasonete Giacomina da Lentinija sem prevedel, da bi postal dvorjan na sicilskem dvoru Friderika II., sonete Guida Cavalcantija in Cina da Pistoie pa zato, da bi v svojem podalpskem svetu začutil vonj Toskane in Firenc. Martina Opitza zato, da bi svojim študentom približal nemški barok. *Knjigo vprašanj* Edmonda Jabèsa zato, da bi vstopil v dvogovor z njegovim Bogom. Seamusa Heaneyja zato, da bi se vrnil na Irsko, ki sem jo obiskal šele pozneje. Luka Paljetka zato, da bi se vrnil v Dubrovnik, najlepše mesto na svetu. Tonka Maroevića zato, da bi se vrnil na Hvar, najlepši otok na svetu. Josipa Ostija in Hadžema Hajdarevića zato, da bi se vrnil v Sarajevo, krvaveče mesto mojega srca. Milana Đorđevića zato, da bi se vrnil v Beograd, svoj rojstni kraj, svoj *zavičaj*. Flamsko pisateljico Moniko van Paemel pa zato, da bi se vselil v hišo njenega jezika ...

To, to je moja Evropa.

Da sta med sedmimi pesniškimi in pisateljskimi imeni 20. stoletja, katerih pesmi in romane sem prevajal v slovenščino, živa le še zadnja dva, pa meče temno senco na mojo Evropo. Prevajal jih bom še naprej, v nori veri, da bo na ta način, na način medsebojnega branja in razumevanja, Evropa živela še naprej, da bo premagala nevarnost, ki ji grozi s strani podivjanih svetovnih velesil, žal pa tudi lastne nesposobnosti, da bi ubranila svoje mesto na tem planetu. Kajti, kljub vsem problemom ni življenje nikjer na svetu tako človeško; ni lepše celine. Ta celina pa zdaj žal ni cela, ampak razcepljena. Zato slovenskim rojakom, ki veliko profitirajo od članstva Slovenije v Evropski uniji, obenem pa oportunistično in sebično zavračajo kakršnokoli solidarnost z žrtvami vojn na evropskih tleh ali karseda blizu Evropi, odgovarjam:

V času Avstroogrškega imperija je Slovenija imela rezervo – Jugoslavijo;

v času Jugoslavije je Slovenija imela rezervo – Evropo;

če razpade Evropa, Slovenija ne bo imela nikakršne rezerve več ...

Naj torej živi Evropa!

Babilonski stolp – prekletstvo ali blagoslov?

Od padca babilonskega stolpa naprej je človeški rod obsojen na večne nesporazume in spore, ki so posledica različnih, medsebojno nerazumljivih jezikov. Jezikovne ovire in meje so pogosto tako visoke, da ljudje na drugi strani ne morejo slišati sporočila. V slovanskih jezikih imenujemo germanske sosede s pomenljivim imenom *Nemci – ljudje, ki so nemi*.

Babilonski stolp je metafora za nepremagljive meje med jeziki. Meje, ki so tako visoke, da segajo od temeljev do neba našega bivanja. Vsi poznamo občutek nemoči, ko slišimo ali poskušamo zaman prebrati in razbrati besedilo v jeziku, ki ga ne razumemo. Edini izhod je naučiti se drug jezik, razumeti tujce, po možnosti spregovoriti v njihovem jeziku. Ta problem je navidezno prihranjen narodom in jezikovnim skupnostim z velikim številom govorcev, saj niso prisiljeni komunicirati v drugih jezikih; a tovrstno »moč« plačujejo zelo dragó – z nerazumevanjem preostanka človeštva in z mentalno paralizo, ki jo povzroča enojezičnost. Usodna ozkost, da morajo pripadniki velikih narodov neskončno število stvari, bitij in pojavov tega čudežnega kozmosa izreči le na en sam način, natika njihovim možganom plašnice in nevarno oži zmožnost razumevanja sveta in človeške družbe. Nevarno je biti gospodar, ki ne razume jezika svojih sužnjev, ki govorijo jezik gospodarja, obenem pa svoj skrivni, gospodarju nerazumljivi jezik: prej ali slej bo gospodar izgubil svojo moč in oblast.

Dvojezičnost, ki je bogastvo, v isti sapi pa tudi boleča razcepljenost med dva jezika in dva različna kulturna kozmosa, je ena izmed

mojih najglobljih in ključnih izkušenj, ki je bistveno določila moje doživljanje in spoznavanje sveta.

Jezik pa nas ne določa le mentalno, racionalno, temveč tudi in predvsem čustveno in celo telesno. Obvladati več jezikov pomeni bolje razumeti svojo in druge kulture, družbe, svetove. Večjezičnost je spoznavno bogastvo in razširitev obzorij, vendar obenem terja nenehen napor. Podvojeno jezikovno, čustveno in spoznavno bogastvo, ki ga omogoča popolna dvojezičnost, pa ima za posledico tudi bolečino razpetosti med različna svetova, ki medsebojno nikoli nista povsem prevedljiva. Dvojezičnost je jezikovni proces, ki se dogaja s svetlobno hitrostjo, vendar nikoli ne more povsem izbrisati razlik in mejá med jeziki, temveč te razlike in meje paradoksalno potrjuje.

V svojih pesniških zbirkah – *Alba*, *Odmev* in *Žarenje* – sem razvil podobo jezika kot pokrajine. Upesnjeval razlike med konfiguracijami jezikov, ki jih govorim. V pesmi *Trije jeziki* sem imenoval tri jezikovne pokrajine, ki so me globoko zaznamovale: ravninski, planinski in morski jezik. Kako naj ravninski jezik, bogat z besedami za širjave in daljave, a reven z besedami za višine in globine, prevedemo v planinski jezik, ki je razvil slovar vertikal, mu pa obupno primanjkuje besednjaka za horizontale? Je horizontalnost ravninskega jezika enaka vodoravnosti morskega jezika? Ne, kakor valovanje klasja ni enako razpenjeni žetvi valov.

Kdo sem jaz? Slovenski deček, ki je v Beogradu odraščal dvojezično: sredi ravnine smo doma govorili v planinskem jeziku, pod visokimi knjižnimi policami, polnimi slovenskih knjig, prve ljubezni pa sem doživel v ravninskem jeziku. Tudi začetki mojega literarnega pisanja – šlo je za dnevnik, zgodbe in celo dramske dialoge – so

povezani s srbsčino; še hranim te zgodnje literarne »dokumente« in se čudim samemu sebi, popolnoma drugemu in drugačnemu, saj sem pisal v drugem in drugačnem, čeprav sorodnem jeziku. Preselitev družine iz Beograda »domov«, v Ljubljano, je bila največji čustveni pretres v mojem življenju: pri občutljivi starosti štirinajstih let sem se soočil s svetom, ki se mi je zdel popolnoma drugačen od »domačega« beograjskega okolja. S težavo sem se naseljeval v maternem planinskem jeziku, ki sem ga moral ponovno odkrivati besedo za besedo, polje za poljem, pokrajino za pokrajino ... in ga proti vsemu pričakovanju doživel kot čudežno, rešilno lepoto. V trenutku najhujše čustvene krize pri starosti petnajstih let, leto dni po preselitvi iz beograjskega »zavičaja« (neprevedljiva, zame boleče čustveno zaznamovana srbska beseda za »rojstni kraj«), sem nena doma kot rešitev uzrl svetlobo poezije, ki sem jo doživel kot novi dom. Odločitev za poezijo je zame pomenila odločitev za pisanje v slovenščini; odtlej nisem več pisal proze, ki je bila zame zasidrana v srbsčini. Bolečino slovesa od ravninskega jezika sem izrazil v planinskem jeziku: beseda »odločitev« je etimološko povezana z besedo »ločitev«. Kot sem trideset let pozneje zapisal v prvi pesmi cikla *Od-ločitve*:

Vsaka odločitev
je ločitev:
boli.

In vendar že vse življenje, razpet med domotožjem po izgubljenem ravninskem jeziku in pesniško izbiro planinskega jezika, hrepe-

nim po morskem jeziku, po slanih besedah morskih sipin, nesojeni Sindbad!

Že dolgo v poeziji razvijam podobo: jezik kot atmosfera, kot ozračje, kot vzdušje, kot duh. Kot duh, ki se ga da poduhati. Vonj francoščine, ki sem ga začutil že v otroštvu in ki se mi je do pičice potrdil, ko sem po mnogih letih prvič dopotoval v Pariz. Kaj pa okus francoščine? Okus francoščine bo zame za vekomaj okus »*slinotvorčkov*«, zelenih, osvežilnih bonbonov, ki nam jih je znamenita profesorica, gospa Marija Saje, dajala med pavzami predstav Francoskega dramskega krožka Šubičeve gimnazije v Ljubljani. Gimnazijke in gimnazijci smo v francoščini igrali Giraudouxa, Anouilha, Montherlanta, Ionesca, najrajši komedije, kjer so se naše napake izgubile v smehu občinstva. Z grli, suhimi od treme, smo bili hvaležni za te »*slinotvorčke*«. In gospe Saje smo hvaležni še danes, za vse, kar nas je naučila!

V pesmi *Trubadurjem* sem svojo prevajalsko izkušnjo upesnil s podobo, da darujem svoje grlo glasovom teh davnih in daljnih pesnikov. Ko se njihov romanski glas prebije skozi moje slovanško grlo, njihova pesem ni več samo njihova, je tudi moja. Glasovi provansalskih trubadurjev 12. in 13. stoletja, glasovi francoskih in belgijskih simbolistov, Mallarméja, Verlaina, Valéryja, Verhaerna, glasovi tolikih drugih pesnikov v tretjem, četrtem, petem jeziku – in na tej strani moje drhteče grlo, vajeno povsem drugačnih glasov ... Čutim zmagoslavje ob vsaki prevedeni pesmi. In vendar sem pri dosedanjem prevajalskem delu doživel več dvomov kot zmagoslavnih trenutkov. Sem doma tudi v drugih jezikih? Ali bom na vekomaj obsojen, da bom v tujih jezikovnih pokrajinah le radovedni gost?

Moram priznati nekaj groznega: ko sem prvič odprl knjigo Mallarméjeve lirike, sem razumel le en sam verz, sklepno vrstico pesmi *Sainte – Svetnica: Musicienne du silence (Glasbenica tišine)*. Ko sem prvič našel antologijo trubadurske lirike v izvornem okcitanskem jeziku, sem razumel le verz »prvega trubadurja« Guilhema, IX. vojvode akvitanskega: *Farai un vers de dreyt nien. (Naredil bom pesem iz čistega ničā / o čistem ničū)*. Vse drugo so bile zame le nerazumljive črke, *terra incognita*.

Knjige fetišiziram. Trubadurje in Mallarméja sem leta in leta nosil po ljubljanskih ulicah, valjal po žepih in starih taškah, in z občudovanjem zrl v vrstice, kjer sem komaj kaj razumel. Bolj sem si predstavljal, kaj tam piše, in v ritmu likovne razvrstitve verzov čutil energijo, ki me je nezadržno privlačila. Kot kakšen šaman sem fizično vsrkaval energijo knjig trubadurske lirike in Mallarméja in se tako pripravljaj, da bom nekoč prevajal te glasbene kristale besed. Ko sem se končno lotil prevajanja, sem potreboval sedem let intenzivnega dela – enako intenzivnega, kot je pisanje lastne poezije –, da sem razkošne glasove trubadurjev ulil skozi svoje ozko grlo v prvo knjižno izdajo srednjeveške provansalske lirike na Slovenskem. Za Mallarméja sem potreboval tri leta.

Vsak jezik ima svojo gostoto ter svoj in samo-svoj, enkratni način, kako razsvetljuje vsemirje. Tujce vselej osupnem z zgodbo o slovenski dvojini, o tem fantastičnem, »dinozavrskem« ostanku pradavnine vseh jezikov. Slovenščina je čudežno ohranila temeljno, v večini drugih jezikov izgubljeno medčloveško razmerje – razmerje dveh. Ta forma igra posebno vlogo v ljubezenski liriki. Dvojina je govorica ljubimcev, otok intimne. Med dvema puščavama – molkom samote, ki ga slovnično predstavlja ednina, in hrupom množice, ki

ga slovnično predstavlja množina – v našem jeziku cveti oaza šepetanja. Tu dve samoti gradita krhek most, šepetaje druga drugi, zavarovani s samo naravo našega jezika. Če slovensko ljubezensko pesem, ki uporablja dvojino, prevedemo v druge jezike, se ta atmosfera intimnosti žal izgubi. Dvojina simbolizira dušo slovenskega ljudstva bolj kot katerakoli druga razsežnost naše kulture. Morda pa je dvojina preživela zato, ker pri tako maloštevilnem narodu že dva človeka predstavljata nespregledljivo količino?

Kljub dejstvu, da velika večina sodobnih jezikov ne pozna več dvojine, sem prepričan, da tudi občutljivi pripadniki in pripadnice drugih narodov razumejo in spoštujejo pomen tega enkratnega jezikovnega pojava. Ta posebna jezikovna oblika, značilna za slovenščino, ustreza namreč univerzalnim razsežnostim človeškega srca in duha, kjer je stik med dvema bitjema temelj sleherne komunikacije.

Babilonski stolp je usoda govorečega bitja, imenovanega človek. Prav zato je prevajanje eden izmed predpogojev za obstoj kulture in civilizacije.

Zame pa je prevajanje tudi način bivanja oziroma točneje: tisti nujni in lepi napor, ki mi omogoča, da povežem ločene jezikovne svetove, ki sestavljajo moje nebo.

Ali drugače: s prevajanjem uglašujem jezike pod nebom svojih ust.